

Profily a interpretácie

Ako sa „profilujú“ sociológovia – život v sociológii a sociológia v živote
Rozhovor s prof. Petrom Ondřejkovičem

vam sa, že ako historika zaoberajúceho sa dejinami sociológie ma zaujíma, ako tieto svoje začiatky vnímate vy sám a teda nielen to, čo si o vás ja zistím v dokumentoch, protokoloch, archívnych spisoch.

Životné cesty sú aj cestami osudu. K tým mojím patrila skúsenosť zo štúdií na Filozofickej fakulte v Bratislave a v Prahe, kde som mal možnosť ako študent aspoň okrajovo dostať sa do kontaktu s predstaviteľmi najvýznamnejších mysliteľov svojej doby, akými boli Jan Patočka a Karel Kosík, ale ešte viac so študentmi, ktorí sa pokladali za ich žiakov. Nekonečné diskusie a intelektuálne dišputy s nimi pokračovali, kedykoľvek som sa i po skončení pobytu v Prahe znova s nimi stretol. Ale i mimoriadne tvorivé prostredie bratislavskej Filozofickej fakulty UK, osobitne na Katedre histórie, na ktorej som študoval, záujem o staroveké dejiny, ku ktorým ma inšpiroval prof. Ondrouch, ale i prof. Špaňár a sprostredkovaný odkaz histórie - história est magistra vitae - spôsobili (zdanlivo paradoxne) záujem o súčasnosť. Až neskôr som pochopil, že dejepis je vlastne sociológia aplikovaná na minulosť. Iným podnetom bola moja nešťastná povaha angažovať sa. Tak tomu bolo v študentskom hnutí, v mládežníckom hnutí, čo bolo v tom čase možné iba v rámci Československého zväzu mládeže. Spôsob života mládeže, svetonázorové otázky, postoje a politické orientácie, ako i otázky funkčnosti mládežníckej organizácie znamenali aj prvé kontakty so sociológiou a empirickým výskumom mládeže. Tu som sa i prvýkrát stretol s Ladislavom Macháčkom, keď sa nemýlim u profesora Juraja Čečetku. Čečetkov veľký záujem

o mládež, rovesnícke skupiny, ktoré skúmal na Slovensku takmer súčasne so Samuelom Eisenstadtom, pravda, nevediac o ňom ani o jeho teóriách¹, a Čečetkova "pedagogická sociológia"², ako Čečetka nazýval sociológiu výchovy, zaujali viacerých, medzi nimi aj mňa. Ale bol to i záujem Antona Jurovského o mládež³ a jeho socializačný výskum, ktoré definitívne rozhodli, akým smerom sa budem ďalej vo svojom snažení uberať. Účasť na prvom sociologickom zjazde v Bedřichove, zakladanie sekcie mládeže Slovenskej sociologickej spoločnosti, ktorú ako prvý viedol A. Torday a následne externá aspirantúra v Sociologickom ústave SAV boli len logickým dôsledkom tohoto rozhodnutia.

2. V memoárovom kontexte vás už v takomto rozhovore spomínal L. Macháček v súvislosti so šesťdesiatymi rokmi uplynulého storočia v Československu a v súvislosti s výskumom mládeže publikovaným pod názvom Quo vadere. Šesťdesiate roky dnes už na základe „iných dejín“ z pamäti ľudí vyprchávajú, najmä mladá generácia býva zväčša „mimo“, v pamäti ich súčasníkov sú však evokáciou jedinečných dejinných vzopätí, prirodzene nie celkom bez ohľadu na kontext „proti čomu“ alebo „za čo“ sa ľudia vzopáli. Je v tom aj výrazné sociologikum individuálnej a kolektívnej revolty, teda permanentnej potenciálnej dejinnej akcie, ak ju história vyvolá. Šesťdesiate roky – čo všetko vo vás evokujú?

Spomienky na toto obdobie začínajú mojím "objavom" Frankfurtskej školy, T. Adorna, H. Marcuseho a predstaviteľa revolučného študentského hnutia Rudiho Dutschkeho. Ich publikácie boli moje prvé investície do vtedy pašovaného dovozu zahraničnej literatúry. Pamätám sa, ako naivne som pripravil pre vtedajšieho osvieteného riaditeľa odboru vysokých škôl Povereníctva SNR pre školstvo a neskôr ministerstva školstva Vlada Čecha podrobný písomný materiál s návrhom pozvať Rudiho Dutschkeho na slovenské vysoké školy. Neskôr pri politických previerkach sa tento návrh stal jedným z argumentov môjho postihu - straty zamestnania, zákazu výučby a zákazu publikovania. V tom čase som prednášal sociológiu výchovy na Katedre vysokoškolskej pedagogiky FFUK zásluhou prof. Štepanoviča, ktorý sa snažil, kým mohol, všestranne mi pomáhať.

Druhým mojím podobne naivným návrhom bolo zriadiť medzirezortnú komisiu vlády pre mládež analogicky Prahe, kde vzniklo Ministerstvo pre mládež a šport a kde bol námestníkom ministra J. Janda - na tie časy neslýchané - sociológ. Návrh

¹ Až oveľa neskôr sme sa dozvedeli najmä o diele Samuela N. Eisenstadta Von Generation zu Generation: Altengruppen und Sozialstruktur. München: Piper 1966, München: Juventa 1966.

² Čečetka J.: Meziľidské vztahy a zoskupovanie mládeže. Bratislava, SPN 1967.

³ Jurovský, A.: Duševný život v spoločenských podmienkach. Bratislava, Osveta 1965, Jurovský, A.: Socializačné činitele v duševnom živote súčasnej mládeže. In: Sociológia roč. 1969, č. 4, s. 305-323 a Jurovský, A.: Mládež a spoločnosť. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 1974.

na zriadenie komisie s podrobným teoretickým rozborom situácie mládeže bol dokonca i publikovaný v celoštátnom časopise *Socialistická škola*, ktorý vychádzal v Prahe. Uskutočnili sme prvú celoslovenskú konferenciu o sociológii mládeže v Prešove, zborník z tejto konferencie vydalo vydavateľstvo Smena (1969), ešte predtým vo vydavateľstve Mladé letá vyšiel Ernst Fischer (*Problémy mladej generácie*) a niekoľko ďalších prekladov - Jean Lavachery *Rebelujú bez príčiny?* ako i Wiliam C. Kvaraceus: *Delikvencia mladistvých* (obe v edícii Križovatky vo vyd. Smena). Hádám najviac nás viacerých inšpiroval preklad z poľštiny Mikolaja Kozakiewicza *Záhadná generace* (Mladá fronta 1968). Akýmsi vyvrcholením bolo vydávanie almanachu - ročenky Sociológia mládeže, ktorá vychádzala zásluhou Laca Macháčka od r. 1969. Vznikla i skupina nadšencov, ktorí sa programovo venovali sociológii mládeže (Juraj Suchý, Juraj Čečetka, Ladislav Macháček, Karol Šuran, Peter Ondrejko, Anna Nezdobová-Tokárová, Štefan Lahita, Marcel Sloboda). Táto skupina sa zgrupovala i okolo periodika Svet sociológie, ktoré začalo vychádzať zásluhou Výboru pre vzdelávanie a osvetu. Tu sa angažoval i Ján Pašiak. Kontaktovali sme sa i s prof. A. Churom, ktorý ešte pôsobil v Trenčíne, ale publikovať už nebol ochotný. Mnohí z nás verili v možnosť nápravy spoločnosti, patrilo k tomu i presvedčenie, že to bude predovšetkým mládež, ktorá dokáže k spoločenskej zmene prispieť podstatným spôsobom. Práve preto sme viacerí prikladali osobitný význam výchove a sociológii výchovy - mládež je bezprostrednou účastníčkou výchovno-vzdelávacieho procesu - v oveľa väčšom rozsahu než ktorékoľvek iné spoločenské skupiny. Súvisí to i so scholarizáciou spoločnosti, a preto i s osobitným významom školstva v živote ktorejkoľvek spoločnosti. Spomenuli ste publikáciu Quo vadere?- Kam kráčať? Táto nevelká publikácia (rozsah 108 strán) bola výsledkom empirického výskumu mládeže, ale i kritickou analýzou postavenia mládeže v spoločnosti a problémov výchovy a vzdelávania. Samozrejme, že predstavovala angažovanú sociológiu, v niektorých častiach sa otvorene dostávala do sporu s ideológiou napr. jednotnej mládežníckej organizácie, motivácie angažovanosti, resp. pasivity mládeže, v očakávaní zmien a pod. Kolektív autorov pod vedením Štefana Lahitu (Ladislav Macháček, Peter Ondrejko, Marcel Sloboda a Karol Šuran) sa stal terčom otvorenej kritiky ÚV KSS. Čo to prakticky znamenalo, vrátane následkov, si môže každý domyslieť.

3. Šesťdesiate roky nie je možné oddeliť od obdobia po nich. Vo vašom prípade ide o tvrdé „normalizačné“ dôsledky. Vo všeobecnosti sú tieto dôsledky známe: strata zamestnania, nemožnosť publikovania, následné existenčné problémy, prejavy spoločenskej ostrakizácie a ich subjektívne dôsledky a mnohé ďalšie

prejavy odvodené z celkového tlaku na jednotlivca a jeho najbližších. Ako už po istom období hodnotíte tento úsek svojho života?

Daň, ktorú sme mnohí zaplatili jednak za značnú dávku naivnosti, ale predovšetkým za to, čo ste výstižne nazvali vzopätím, bola individuálne diferencovaná, ale krutá. Postihy na základe previerok vykonávaných na základe uznesenia vlády a vládneho opatrenia znamenali v mojom prípade zákaz pôsobenia na vysokých školách a zákaz publikovania, ktorý trval od r. 1970 až do r. 1989, teda 20 rokov. Súčasne mi bol odobraný cestovný pas, to bolo spojené so zákazom vycestovania nielen do „kapitalistickej cudziny“, ale nesmel som vycestovať ani do Maďarska, Poľska či bývalej NDR. Mestský výbor KSS zrušil moju aspirantúru v Sociologickom ústave SAV (mojimi školiteľmi boli M. Katriak a A. Jurovský, ako jeden z nemnohých som mal dvoch školiteľov), skúšku z tzv. minima, keďže som ju robil na báze „nemarxistickej literatúry“, nebolo možné „uznať“. Ešte predtým mi vtedajší riaditeľ Sociologického ústavu „poradil“, aby som požiadal o ročné prerušenie aspirantúry, čo sa i stalo, ale po roku sa situácia zopakovala. Následne som prišiel o zamestnanie a bol som určený na „prevýchovu“ do vznikajúceho Ústavu školských informácií. Tu sme sa stretli viacerí postihnutí - Karol Šuran, Jaroslav Klaučo, Jozef Pastier a neskôr i Alexander Hirner. Skutočne sa ťažko spomína na toto obdobie, osobitne na niektorých sociológov, ktorí úspešne absolvovali previerky a ktorí sa postarali o to, aby som sa „vzdal“ i vedenia sekcie mládeže Slovenskej sociologickej spoločnosti. Nepokladám za správne uvádzať na tomto mieste ich mená, osobne som však presvedčený, že vykonávali prácu navyše, niečo, čo nik od nich nežiadal. Žiaľ, niektorí z nich sa dodnes tvária, akoby toto obdobie nejestvovalo.

4. Z niekoľkých útržkových rozhovorov s vami viem, že v tomto období ste boli spolupracovníkom A. Hirnera, že ste s ním pôsobili na jednom pracovisku. Keďže v poslednom období nás aj výskumne jeho osobnosť veľmi zaujíma, využívam túto príležitosť, aby som oživil záujem o neho z vecného dôvodu, aby jeho meno bolo primerane svojmu významu uvádzané a kontextované v dejinách sociológie u nás, lebo zdá sa nám – doteraz to tak nie je. Vôbec sa domnievame, že dejinne akoby slovenská sociológia vo vedomí našej inteligencie a vzdelancov v širokom chápaní nerezonovala patrične svojmu vkladu k poznávaniu javov sociálneho a spoločenského života, zostávala akoby skrytá za evidenciou názornosti a aktuálnosti – možno aj preto, že sa vníma ako to, čo práve je, ako „odteraz“, od prítomnosti smerom k tomu, čo bude, čo nastane, ako sa určitý jav zmení a vyvinie v bezprostrednej budúcnosti. Minulé, dejinné fázy jeho vývoja sú preto už nezaujímavé, už boli, teda že sociológia sa vníma skôr ako stav javu ad futuro

a nie aj ad fontés. O A. Hirnerovi sa aj v dejinnom kontexte jeho tvorby i v kontexte jeho osobnosti veľa nehovorí. Pritom bol výraznou osobnosťou! Prečo je to tak?

Odpoveď na vašu otázku nie je jednoduchá. Alexander Hirner, s ktorým som mal možnosť úzko spolupracovať, sa vrátil z výkonu trestu odňatia slobody, bol aspoň formálne "rehabilitovaný", ale stále okolo neho jestvovalo určité napätie, nerozhodnosť - možno ho publikovať, či radšej nie. Možno, že to zneje teatrálne a ako klišé, ale Hirner sa skutočne celý život angažoval za rozvoj Slovenska. Tak to bolo i v Povstaní, keď velil povstaleckým jednotkám, ktorým sa podarilo ako jediným na Slovensku tri dni brániť Liptovský Mikuláš pred nemeckými vojskami, za čo dostal Československý válečný kríž a československú medailu Za chrabrosť, tak to bolo i pri budovaní vedeckých útvarov Matice slovenskej (SAV ešte nejestvovala), prvej slovenskej encyklopédie (práve sled hesiel v encyklopédii „bacil“, za ktorým nasledovalo heslo „Bacilek“ sa stal bezprostredným podnetom na jeho obvinenie, podľa ktorého takýto sled hesiel mal navodiť asociáciu bacila a vedúceho tajomníka ÚV KSS), v diskusiách s niektorými slovenskými filozofmi a tak to bolo i v období, keď sa dostal z väzenia. Myslím, že spolu s viacerými pochopil, že tento zvláštny čas treba využiť, i keď v osobitných podmienkach Ústavu školských informácií, kde sme spolu pracovali, a to na rozvoj sociologického poznania a rozvoj slovenskej sociológie samotnej. Veľa som sa od Alexandra Hirnera naučil ako od odborníka i ako od človeka. Obdivoval som jeho pracovitost' a presvedčenie, že práve usilovná drobná každodenná práca a systematické a permanentné štúdium to môžu v konečnej fáze „vyhrať“. Hirner okrem dôkladných znalostí svetovej sociológie ako málokto poznal francúzsku sociológiu. Durkheima čítal v origináli. I keď vplyv francúzskej sociológie na jeho myslenie bol nepopierateľný, zachoval si odstup a kritickú reflexiu k sociologizmu. Podobne možno povedať, že nekriticky nepodľahol žiadnej z preferovaných sociologických teórií, niekedy i s nádychom módnosti. Výrazne sa dištancoval od freudistov i neofreudistov, dokázal zaujímať veľmi racionálne stanovisko k funkcionalizmu i štrukturalizmu, s tzv. marxistickou sociológiou sa vyrovnával predpísanými zaklínadlami o zjazdoch strany a jej uzneseniach, aby mohol prejsť k obsahu svojej práce a svojim názorom, ktoré by sme dnes ťažko nazvali marxistickými. Možno práve preto si vyslúžil dokonca i medzi niektorými mladými sociológmi na katedre sociológie (s prívlastkom marxistickej) stanovisko, podľa ktorého je pozitivista. Stačilo málo, a k tejto nálepke by sa bol už ľahko pridral atribút buržoázny pozitivista a vzhľadom na jeho pôsobenie v Matici slovenskej i nálepka buržoázneho nacionalistu. Hirner ako omilostený a rehabilitovaný politický väzeň by bol minimálne znova odpísaný. To si asi málokto z jeho kolegov

uvedomoval, keď zaujímali k Hirnerovi takéto postoje. A málokto vie aj o tom, ako to Šaña mrzelo, najmä keď ho označili za sociológa s nedostatočne dialektickým prístupom k sociálnemu javu a možnostiam jeho identifikácie, alebo keď mu vytýkali v metodológii zotrávania na princípoch formálnej logiky miesto na princípoch dialektickej logiky.

V tých časoch Hirner už usilovne pracoval na svojej teórii autokinézy, študoval teórie J. Prigogina a otázky synergetiky v spoločenských vedách, osobitne ho zaujímala teória potenciálov a otázky osobitostí riadenia v spoločnosti. Mnohé Hirnerove myšlienky prevzali jeho žiaci i niektorí kolegovia v ČR. Mnohí sa ani nerozpakovali uvádzať jeho myšlienky bez toho, aby ho citovali a keď, tak iba spočiatku. Príslovečná skromnosť viedla Hirnera k tomu, že neprotestoval. Zmieril sa s tým a tešilo ho to, že to boli jeho myšlienky, ktoré sa presadili, na autorstve mu nezáležalo. Ako sa ukázalo, niektorí z tých, ktorí ho vykrádali, alebo sa nechali inšpirovať jeho myšlienkami, nedokázali Hirnerove teórie ďalej rozvíjať. Na ich pôsobenie sa časom zabudlo, ale Hirnerove práce Primárne dáta v sociológii, ale najmä Ako sociologicky analyzovať predstavujú ešte stále v slovenskej sociológii neprekonané dielo, osobitne v oblasti metodológie. Som úprimne rád, že k vydaniu druhej z týchto prác sa mi podarilo osobne prispieť (v Ústave školských informácií). Rovnako tak i jeho myšlienky o autokinéze, ktoré aplikoval vo výskumných projektoch a ktoré predstavujú významné obohatenie slovenskej sociológie. Zdá sa však, že k tomu, aby bol niekto na Slovensku náležite ocenený a uznávaný, je treba niečo iné - búrlivé verejné polemiky, avantgardnosť (aspoň predstieranú), medializáciu a ostentatívne sebavedomie. Skromnosť, usilovnosť, svedomitost' a pracovitost', tie sa akosi nenosili a obávam sa, že nie je to inak ani dnes.

5. Témy, ktoré ste spracovávali a publikovali po r. 1989, naznačujú, že ste sa im problémovo venovali už aj predtým, a to na pracovisku, kde bol vašim spolupracovníkom práve A. Hirner. Keďže išlo o pracovisko zabezpečujúce informácie pre riadiace inštitúcie školstva, išlo cieľovo o školskú mládež a teda v súvislostiach aj o problematiku sociológie výchovy, sociologické otázky socializácie, vo všeobecnosti o sociológiu mládeže. Využívali ste, uplatňovali a aplikovali heuristiku a teoretický rámec celkového sociologického poznania napr. v problematike socializácie, alebo ste sa k ich uplatneniu podľa vašich predstáv dostali až po uvedenom roku?

K otázkam socializácie mládeže a sociológie výchovy som sa dostal, ako som už uviedol, ako vyústenie záujmu o mládež. Bol som uveličený, keď som našiel plné porozumenie u docenta Hirnera. S otázkami socializácie mládeže a

sociológie výchovy bezprostredne súvisia otázky pedagogiky. Nie nadarmo i Juraj Čečetka, zakladateľ adlerovskej psychológie na Slovensku a jeden z priekopníkov rozvoja slovenskej pedagogiky i pedagogickej psychológie, venoval mimoriadnu pozornosť práve sociológii (pedagogickej sociológii). Na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov práve v spolupráci s Hirnerom a Šuranom dochádzalo k celkom prirodzenej integrácii pedagogickej psychológie, pedagogiky a sociológie výchovy jednak v longitudinálnom výskume uplatnenia absolventov vysokých škôl v praxi (reprezentatívny intervalový longitudinálny výskum od roku 1972 až do roku 1987) a smerom k základným a stredným školám to bol projekt výskumu žiactva, zameraný na sledovanie rozvoja osobnosti a osobnostných potenciálov vo výchove a vzdelávaní (JEŽ). Práca na uvedených témach zaznamenala dokonca medzinárodný ohlas. Vyvolala i pozornosť ŠTB, keď zaregistrovali záujem knižnice Pentagonu v USA o výsledky našej práce. Následne sa museli preto všetky výtlačky výskumných správ číslovať a ich distribúcia bola prísne kontrolovaná. Ďalej chcem spomenúť záujem vtedajšej Katedry vysokoškolskej pedagogiky FFUK, ktorý podnietil moju prácu jednak na prednáškach pre vysokoškolských učiteľov, ako i na monografii o socializácii so zameraním na vysoké školy. Z nedostatku iných možností som aplikoval väčšinou sekundárnu analýzu výskumov, ktoré sa uskutočnili v SR a pokúsil som sa i o komparáciu s priebehom socializácie na vysokých školách mimo SR, pravda, bez osobitného empirického výskumu. I tu bolo možné využiť nanajvýš sekundárnu analýzu jestvujúcich výskumov v západnej Európe a v USA. Veľký rozsah preštudovanej literatúry som zužitkoval až neskôr, po roku 1989, lebo aj možnosť prednášať vysokoškolským učiteľom prostredníctvom katedry vysokoškolskej pedagogiky, ako som už spomenul, trvala z politických dôvodov len krátko.

6. Na začiatku deväťdesiatych rokov, keď sa sociológovia uplatňovali aj mimo svojej oblasti a prenikali napr. do politiky, ste na krátke obdobie prenikli do v istom zmysle špecifickej oblasti náplne práce sociológa – stali ste sa vedúcim a riadiacim pracovníkom novozriadenej inštitúcie mestskej polície. Musela to byť osobitá profesionálna i vaša osobná skúsenosť. Bola nejako iniciovaná aj vašim záujmom napr. o otázky sociálnej patológie či deviácií, resp. inými profesionálnymi záujmami, alebo išlo jednoducho o niečo celkom iné?

Po roku 1989 som bol jedným z mnohých, ktorí boli postihnutí doslova eufóriou zo spoločenského vývoja. Predovšetkým mi vrátili pas. Minister školstva SR J. Pišút sa mi osobne i písomne ospravedlnil za príkorie v uplynulom období. Sociologický ústav SAV ma vyzval, aby som predložil na obhajobu dizertačnú prácu, ktorú som vypracoval pôvodne v r. 1970 a ktorá bola zamietnutá z

„ideologických dôvodov“. To som samozrejme nemohol urobiť. Poznanie a rozvoj sociológie mládeže i sociológie výchovy od r. 1970 do r. 1990 prekonali obrovský vývoj a text mojej dizertačnej práce z r. 1970 som pokladal s odstupom 20 rokov za neobhájiteľný. Rozhodol som sa preto napísať novú prácu. Udalosti však naberali spád aj v inej oblasti. Súčasne som sa stal v tom čase poslancom miestneho zastupiteľstva v mestskej časti Bratislavy - Starom Meste. Ako poslanec som vypracoval projekt zriadenia mestskej polície, čo sa mi v mnohom stalo osudným. Mestské zastupiteľstvo ma zvolilo za prvého náčelníka novozriadenej Mestskej polície v hlavnom meste Bratislave. Táto osobná skúsenosť s odvrátenou tvárou našej spoločnosti, s deviantmi, sociálnou patológiou a s riešením otázok kriminality i v spolupráci s Policajným zborom SR ma postavili pred nové úlohy. Mňa to inšpirovalo k štúdiu sociológie kriminality. Sociológia kriminality úzko súvisela s kriminológiou, ba dalo by sa povedať, že je jej súčasťou. Táto bola dlhý čas u nás pokladaná za zbytočnú - socialistická spoločnosť bez vykorisťovania človeka človekom predsa neplodí zločin, preto bola i veda o zločine - kriminológia - pokladaná za zbytočnú. Pritom spoločným zostávalo stále jedno - bola to prevažne mládež, mladí ľudia, ktorí sa podieľali na tzv. prvopáchateľstve a na priestupkoch. Medzi recidivistami sa síce našli aj mladí ľudia, ale spravidla tu už nešlo o mládež. Recidivistami boli (a táto skutočnosť prevláda i dnes) páchatelia, ktorých už nebolo možné zaradiť medzi mládež. Takže aj keď šlo o zdanlivo niečo iné, predsa to bola opäť mládež, ktorej som sa venoval - prevažne prvopáchatelia, mládež dopúšťajúca sa trestných činov a priestupkov... Dnes s odstupom istého času si myslím, že teoretické štúdium otázok kriminality znamená orientáciu nie iba na trestný čin, prípadne priestupky, ktoré sa stali, ale i na osobu páchatel'a, no súčasne aj na motiváciu konania a interpretáciu toho, čo sa vlastne stalo. To všetko sa neodohráva v abstraktnom nekonkrétnom prostredí. Pochopenie a porozumenie nie je preto možné bez analýzy spoločnosti a bez toho nie je možná ani účinná prevencia. To sa stretáva len veľmi pozvoľna a s nemalými ťažkosťami s porozumením u právnikov a exekutívy. Bol som osobne prítomný, keď v príslušnom parlamentnom výbore niekdajší generálny prokurátor SR v diskusii celkom otvorene prehlasoval, že teoretizovanie o prevencii a sociálnej determinácii zločinu si máme nechať, lebo najlepšou prevenciou je represia.

7. Vrátim sa však k predchádzajúcej otázke. Mám na mysli socializáciu a s ňou aj témy, ktorým ste v ostatnom období venovali určitú pozornosť, t.j. sociálna patológia, deviácie či anómia. Sú to témy takpovediac z dejín sociológie. Mňa ako historika sociológie zaujíma podnet, ktorý vás k ich aktualizácii viedol. Vieme totiž, že keď sa „po čase“ na určitý sociologický výskum znova ako historici pozrieme, môžeme z neho vyťažiť informácie, ktoré ostali mimo pozornosti

v pôvodnom vyhodnotení jeho realizátormi. Sú to informácie a údaje akoby z druhého či ďalšieho plánu pôvodného cieľa výskumu, prirodzene, nie informácie, ktoré aktualizoval vývoj v čase a v dobe konania výskumu vlastne „nejestvovali“.

Nazdávam sa, že ani socializácia, ani deviácia a anómia ako sociálne javy a pojmy, ktoré ich reprezentujú, nepatria iba do histórie sociológie. Za svoj pôvod a prvotné reflexie skutočne vďačia histórii sociologického myslenia. Ale analýza sociálnych deviácií nemohla zostať na úrovni "flache Empirie" a sociografie rovnako ako i socializácia a anómia. Ukázalo sa ako nevyhnutné pátrať po príčinách, prečo dochádza k prudkému nárastu kriminality a sociálnej deviácie vôbec a hlavne u mládeži. Preto si nemyslím, že by šlo o (prekonané) témy z dejín sociológie. Možno, že niekomu znejú antikvovane, ale pokladám ich stále za aktuálne. V súvislosti s etiológiou kriminality boli naporúdzi hneď viaceré teórie, medzi nimi i teória socializácie. Prostredníctvom nich som sa dostal aj k otázkam sociálnych noriem a k ich osvojovaniu v procese socializácie a k teórii anómie u Durkheima i u Mertona. U našich sociológov ma veľmi dráždila najmä jednoznačnosť v hodnotení modernizácie. Mnohí z kolegov pripisovali priam zázračnú silu modernizačným procesom, ktoré majú vyriešiť takmer všetko - zaostávanie Slovenska tak v sociálnej, ako i v ekonomickej a výrobnohospodárskej sfére. Bol som od začiatku presvedčený, že to tak nie je. Modernizácia má pozitívne, ale aj negatívne stránky. Jednou z tých negatívnych je nárast kriminality, ale práve i anómia. I keď som názov svojho príspevku v časopise Sociológia (roč. 32, 2000, č.4, s. 343-362) zakončil otáznikom (Je slovenská spoločnosť anomická?), bol som presvedčený, že je to tak, staré hodnoty ustupujú novým, aj keď celkom nezanikajú, ale nové sa (našťastie) ešte nestihli dostatočne internalizovať (psychológovia hovoria interiorizovať). Sociálna kontrola nefunguje, dochádza k sociálnej korózii. Na tento príspevok som zaznamenal nemalo reakcií, ale až empirický výskum Juraja Schenka (Anómia na Slovensku: pokus o meranie. Sociológia, roč. 36, 2004 č. 2, s. 107-136) rozvinul a „zakotvil“ definitívne teóriu anómie v slovenskej spoločnosti a tým aj v slovenskej sociológii. V súčasnom období zaznamenávame v niektorých štátoch Európy náznaky návratu k starým hodnotám, dokonca sa objavil i termín *c n o s t i*, ktorý už dávno stratil miesto v spoločenskovednom vokabulári. Bolo by zaujímavé i významné zistiť, či tento vývoj Slovensko neobchádza. Chceme sa o to pokúsiť v nasledujúcich rokoch vo výskume slovenskej rodiny v medzinárodnom porovnaní. Zdá sa, že sa práve tu stretávame s návratom k niektorým rodinným tradíciám, rituálom, s oživovaním tepla domova a jeho bezpečnosti v tvrdom zápolení v povolani a vo svete práce, založenom na princípoch výkonu. Možno sú to len náznaky, možno je to istá forma

úteku, budovania „refúgií“; ak sa výskum podarí uskutočniť, o dva roky budeme múdrejší. Zatiaľ možno povedať, že i rodina na Slovensku je anomická. Som presvedčený, že tak teórie socializácie, sociálnej deviácie, ako i anómie majú stále čo povedať súčasnosti, nadobúdajú nové podoby, stávajú sa integrálnou súčasťou života spoločnosti, žiaľ, učíme sa spolu s nimi žiť. Samozrejme, že k nim patrí i násilie (otvorené i skryté, fyzické, psychické i sociálne) ako jedna z najefektívnejších spôsobov správania človeka v súčasnej spoločnosti. To iste nie je potešujúce konštatovanie.

8. Príklon ku kategóriám patriacim ku klasickému inštrumentáriu sociológie môže však tiež na druhej strane znamenať pokus o ich využitie pri interpretovaní sociálnych javov, ktoré sa dajú týmito kategóriami výstižne vysvetľovať aj v súčasnosti. Tým sa však zároveň môže obmedzovať teoretická inovácia v tom zmysle, že sa realita „vtláča“ do týchto kategórií a vývin od ich „založenia“ a vzniku sa nevyužíva na novú heuristiku súčasných sociálnych javov, ktoré sa oproti času vzniku a teda dosahu klasických kategórií aj obsahovo značne rozvinuli o mnohé nové prvky v týchto sociálnych javoch. Skratka to, čo vtláčame do klasických kategórií, by sa mohlo stať základom nového teoretického prístupu na základe toho, že daný sociálny jav sa vývojom stal javom iným.

To, čo hovoríte, sa týka hraníc, dokedy ešte môžeme hovoriť o kvalite istého javu a aké veľké zmeny vlastností musia nastať, aby už neišlo o pôvodný jav, ale o jav celkom nový. Ak máte na mysli fenomenológiu v sociológii a jej odraz v metodológii sociologických výskumov, dávam vám za pravdu. „Objav“ kvalitatívnych metód výskumu (ako často s fázovým posunom na Slovensku) však nemá znamenať druhý extrém - negáciu doterajšieho sociologického poznania, istý druh fundamentalizmu, možno až obrazoborectva. Samotný postmodernizmus mnohí nepokladajú za prekonanie modernity (a ja s nimi vrelo súhlasím), ale iba za jeden zo symptómov globálnej krízy modernity i vo vede. Je otázkou, či sa naša globálna spoločnosť nenachádza v istom medziobdobí, charakterizovanom krizovým vývojom, pluralitou názorov a koexistenciou protirečivých teórií, lyotardovským koncom veľkých narácií, spĺyaním racionality a iracionality. V tomto som zástancom realizmu - sebalepšie a sebaľahšie úsilie neovplyvní megatrend, ktorým sa vývoj uberá, či si to pripustíme, či nie. Súčasťou realizmu je i v metodologickej oblasti úsilie o komplementaritu. Nie eklekticismus spájajúci nespojitelné prevažne z dôvodov nedostatku vlastnej invencie. Komplementarita znamená vzájomné poznanie vlastných nedostatkov a slabín a ich čiastočnú elimináciu vzájomným dopĺňaním. To ale kladie značné nároky na erudíciu, ktorá je dnes často považovaná za luxus, ktorý si nemôžeme dovoliť, v našom prípade najmä

pokiaľ ide o históriu sociologického myslenia, ale aj filozofie a sociálnej filozofie. Kto by sa dnes ešte vážne venoval napr. Kantovi, Durkheim je považovaný za beznádejne prekonaného, o Vilfredovi Paretovi si študenti iba niečo nejasne pamätajú, niekedy „znovuobjavujeme“ to, čo naši učitelia pokladali za celkom samozrejmé... A komplementarita sa týka nielen vnútorných rozdielných sociologických teórií, ale mám na mysli aj komplementaritu jednotlivých spoločenskovedných disciplín, napokon aj v makropohľade spoločenskovedných a prírodných vied. Súčasne s rozvíjaním čiastkových vedných disciplín treba myslieť aj na syntézu a integráciu vied. Určitý druh univerzalizmu, ako hovorí Wallerstein (na ktorého už tiež zabúdame, ako by bol aktuálny len v období, keď bol „v móde“), je nutným cieľom diskurzného spoločenstva. Ak by sme mali byť dôslední, mali by sme rozlišovať medzi vedami o človeku, vedami o spoločnosti a vedami o prírode. Tieto vedy však majú komplementárny charakter a tvoria jednotu ľudského poznania bez toho, aby bolo možné ktorúkoľvek z nich nadradiť alebo podradiť inej, alebo ich navzájom redukovať. I keď ani postmoderná veda, najmä filozofia úplne nestiera rozdiel medzi prírodou a človekom, hmotou a duchom, predstavu, že jestvuje rozdiel medzi prírodou a človekom, rovnako ako medzi hmotou a duchom, medzi fyzickým svetom a sociálnym, prípadne duchovným svetom pokladáme za typickú pre karteziánsky model vedy. Táto predstava je prekonaná chápaním „sveta“ ako kozmu, nekonečného vesmíru novej kozmológie, nekonečného v rozprestieraní, trvaní, v zákonoch so svojimi ontologickými znakmi božstva, ako o nich hovorí vo svojom svetoznámom diele Alexander Koyré (From the Closed World to the Infinite Universe).

9. Spýtam sa priamo. Je teoreticky účelné hovoriť o anómii ako o sociologickej kategórii v spoločnosti, ktorá prechádza zásadnou zmenou – transformáciou – celého svojho systému (hospodárstva, sociálnych a politických vzťahov, zmenou verejnej správy, zmenou zákonov, noriem, hodnôt a teda aj zmenou hodnotových kritérií atď. a pod.)? Aký má zmysel hovoriť pri kategórii revolúcia o anómii, keď sa vždy najmenej jedna zo zúčastnených strán snaží zákonný systém pôsobiaci do revolúcie zrušiť? Veď s tým revolúciu začína, aby doterajší „zákonný stav“ odstránila, teda „anómia“ je jej programom? Podobné tendencie sú implicitne zahrnuté v takých sociálnych javoch a procesoch, ktoré vyjadrujú pojmy kríza, prevrat, vojna a pod.

Anómia je sociálny jav, ktorý má durkheimovskú nadoosobnú dimenziu (i silu). Je faktom, a preto je celkom druhoradá, či tento fakt budeme ospravedlňovať vzťahovaním k sociálnej zmene, transformácii hospodárstva, verejnej správy, štátu a jeho inštitúcií a pod. Je spoločensky nežiaduci jav, ktorý (dúfajme) nebude trvať

pridlhho. Môže vyústiť do samovražednosti, postihuje rodinu ako zatiaľ neodiskutovateľný základ spoločnosti, socializačné procesy, dokonca som presvedčený, že môže spôsobiť spoločenský rozpad. Tento proces som nazval koróziou spoločnosti. Anómia je jeden z javov, o ktorom nemecká sociológia hovorí, že „treibt die Gesellschaft auseinander“. Ťažko povedať, či je príčinou alebo sprievodným javom spoločenskej dezintegrácie. Možno, že by sme našli isté paralely aj k pojmu chaos. Je cestou ku konfliktnej spoločnosti, cestou k čoraz ťažšie dosahovateľnému konsenzu. Zdá sa, že jestvuje bezprostredná súvislosť s pluralitou noriem a deviantným správaním, vrátane násilia v spoločnosti. Problém plurality nespočíva ani tak veľmi v dezorientácii individuí, hoci i tento jav je pozoruhodný. Oveľa dôležitejšie je, či subkultúry spočívajúce na rozdielnych normách dokážu koexistovať, spolunažívať bez toho, aby dochádzalo k agresii a násiliu medzi nimi. Otázkou je teda, za akých okolností vedie pluralita k agresivite a kde sú hranice sociálnej tolerancie. Anómii sa pravdepodobne nemôžeme vyhnúť. Sprewádza každú väčšiu sociálnu zmenu i revolúciu, ktorú spomínate. Mnohí autori hovoria dokonca o anómii i v oblasti viery a cirkvi, v oblasti dodržiavania desatora božích a siedmich cirkevných prikázaní a i. Anómia by však nemala trvať príliš dlho. A práve o to by sme sa mali pričiniť. Vyhnúť sa anómii nedokážeme, ale konsenzom v spoločenských vedách by sa asi dalo veľa pozitívneho urobiť. Pravda, iba vtedy, ak budeme zástancami angažovanej sociológie.

10. Bol napr. rok 1989 dôsledkom anómie vtedajšej spoločnosti, resp. nebol práve sociálno-politický systém dominujúci v tom čase systémom, ktorý „produkoval“ anomické stavy spoločnosti prechádzajúce z jedného jej prvku či sektora na iný (pripomeňme si orwelovský princíp všetci sme si rovní, no niektorí sú si rovnejší a pod.), skrátka akési permanentné anomické „pasáže“? Nemala by sa teda anómia analyzovať práve v spoločnostiach, ktoré sa sami deklarujú ako stabilné, no v určujúcich politických, hospodárskych, sociálnych podmienkach produkujú nestabilné, turbulentné, „nie právne“ stavy? Ak je zdôvodnená a všeobecne akceptovaná potreba reforiem v spoločnosti a ak sa tieto reformy neuskutočnia, vyprodukuje sa anomický stav spoločnosti alebo podmienky, ktoré sa napokon riešia ako kríza, revolúcia a pod.?

Podľa Prigogina sú najstabilnejšie sociálne systémy najnestabilnejšími. Právne stavy, ktoré produkujú „stabilitu“, ekonomická „prosperita“, petrifikácia vývoja a pod. nie sú prejavmi anómie. V tomto období „stabilného“ vývoja po roku 1948 aj v našej spoločnosti každý vedel, kde má svoje miesto a ak to nevedel, (formálna) sociálna kontrola sa dokázala veľmi rýchle s ním vysporiadať. To isté

sa týkalo i názorov, postojov, ich prejavov, dvojtvárnosti väčšiny obyvateľstva. V tomto období skutočne nemožno hovoriť o anómii. Anómia je stav, keď zlyháva sociálna kontrola, keď ľudia nevedia, akými normami sa majú riadiť, keď staré hodnoty a normy už neplatia a nové ešte nazačali pôsobiť. Anómia je vždy dôsledok sociálnej alebo inej zmeny, príp. rozdielnosti, akou spoločnosť hodnotí niektoré javy, ktoré sú v rozpore s platnými normami (dodajme, že strednej spoločenskej vrstvy). V „stabilnej“ spoločnosti, v „ideologickej jednote“ niet miesta pre deviáciu (ani pozitívnu). Anómia je príznačná pre súčasné obdobie života našej spoločnosti, nie pre predchádzajúce a dúfajme, že ani pre nadchádzajúce. A ešte niečo - anomické stavy spoločnosti sa podľa viacerých autorov opakujú, niektorí sa nazdávajú, že dokonca cyklicky. Napätie v spoločnosti vyvolané potrebou reforiem, spoločenské zmeny, vrátane revolúcií nie sú vynálezom posledných dvoch storočí. K tomu neviem zaujať stanovisko. Ale som presvedčený, že aj z uvedených dôvodov má význam sa anómiou zaoberať.

Už som spomenul i pojem chaos. Problém anómie pravdepodobne úzko súvisí s teóriou systémov, s problematikou usporiadanosti a k tomu potrebnej, resp. spotrebovanej energie. Aj to je jeden z aktuálnych pohľadov na spoločnosť a anómiu. Nazdávam sa, že to budú témy i pre sociobiológiu, sociofyziku, sociálnu informatiku, memetiku (teóriu memov), ktorým patrí podľa viacerých popredných mysliteľov tejto planéty veľká budúcnosť a ktoré predstavujú prekonávanie bariér medzi prírodnými a spoločenskými vedami.

11. V súvislosti s orientáciou na problematiku mládeže sa venujete problematike výchovy a aj socializácii. Je to tiež jedna z historických kategórií, ktorá sa používa nielen v sociológii. Zhodou okolností som jej v minulosti venoval svoju pozornosť aj ja. V kontexte spontánnych, ale čiastočne i usmerňovaných socializačných vplyvov som polarizoval túto kategóriu kategóriou individualizácie, pretože táto vnútorná spojitosť sa mi zdala charakteristickou tendenciou, ktorá sa vo vzťahu spoločnosť – jednotlivec utvárala. Niekedy sa o 20. storočí hovorí ako o storočí narastajúcej potreby modernizácie a individualizácie. Modernizačné trendy vyzdvihujú význam individualizácie a sústreďujú pozornosť v socializácii na procesy a prostriedky individualizačné. U vás som sa však s kategóriou individualizácie stretol zriedkavejšie. Zrejme vnímate problematiku odlišne, alebo sa mýlim?

Moja monografia z r. 2003 má názov Globalizácia a individualizácia mládeže (Bratislava, Veda 2003). Individualizáciu možno chápať v dvoch významoch - v užšom a širšom. V užšom význame chápem individualizáciu ako etapu socializácie. Patrí sem poznatok, podľa ktorého sa identita človeka v zmysle jeho obrazu

o sebe konštituuje tým, že sa myšlienkovu prenáša do pozície druhých a pokúša sa seba vidieť očami druhých. V druhom a v širšom význame znamená individualizácia trend spôsobu života mládeže. Znamená proces osamostatňovania mládeže, lebo o nej je reč, znamená snahu odlišiť sa od ostatných, znamená i vznik neopakovateľnosti jednotlivca. To všetko paradoxne práve na základe osvojenia si spoločenských hodnôt a noriem. Je paradoxné i to, že práve individualizácia sa stala masovým, hromadným javom. Práve tým sú si mnohí, najmä mladí ľudia podobní, že každý chce byť iný – píše Ulrich Beck vo svojej Rizikovej spoločnosti. V tejto súvislosti individualizácia nie je opakom socializácie, naopak, je jej súčasťou. A tu sú zase negatívne stránky - vlastná identita predstavuje nepretržitý aktívny pokus vytvárania vlastného sebavedomia a istoty v sociálnom konaní, v orientácii na samostatnosť v spoločnosti. Ľudia sa vo svojom konaní na rozdiel od minulosti rozhodovať nielen môžu (sloboda), ale aj musia. Dostávajú sa pod veľký tlak, pričom často nevedia, ako sa rozhodovať. Je tu aj strach z rozhodovania, aj obava a neistota, riziko, ktoré nikdy nebolo väčšie ako v súčasnosti, ako o tom výstižne opäť hovorí Ulrich Beck. Ja chápem individualizáciu v týchto dvoch súvislostiach.

12. Nie je aj vami uvádzaná potreba vytvorenia novej teórie socializácie zahrnutá práve v tejto vývinovej tendencii k individualizácii ako heuristického „bodu obratu“ v polarite socializácia – individualizácia či nami spomínaného priklonu k vytváraniu nových teoretických iniciatív pri tematických oblastiach, ktoré spadajú do rozsahu historických kategórií sociológie?

Znova chcem zdôrazniť, že individualizáciu nepokladám za protipól socializácie. Socializácia je celoživotný proces, neznamená „zospoločenšenie“ vo význame straty identity a individuality. Chápanie socializácie ako akejsi kolektivizácie, v ktorej niet miesta pre osobnosť človeka a jeho jedinečnosť a neopakovateľnosť, by bolo vulgarizáciou a zjednodušením významu procesu socializácie. Socializácia znamená okrem iného aj to, že človek si vždy znova a znova hľadá svoje miesto v spoločnosti vo význame začleňovania sa do nej, vo význame stávania sa členom komunity, society. Individualizácia je súčasťou tohto procesu. Už Schleiermacher upozorňoval na mnoho zdanlivých protirečení a paradoxov. Jeho termín „homo duplex“ je jedným z prvých pokusov upozorniť na dve stránky človeka: na jednej strane sa každý z nás musí vzdať časti svojej osobitosti, do značnej miery sa prispôbovať, čo je podmienkou života v spoločnosti, na druhej strane práve prostredníctvom tejto spoločnosti vzniká osobnosť. Navyše v praxi každodenného života spoločnosť práve tak odsudzuje ľudí, ktorých osobnosť a jedinečnosť sa „rozplynie“ v priemernosti a všednosti,

jednoducho prestaniu byť zaujímaví, ako na druhej strane odsudzuje aj tých, ktorí „príliš vynikajú“, stávajú sa nadpriemernými. Práve Alltag, Lebenswelt a stávanie sa „komunikatívne kompetentným“, t.j. schopným komunikovať v každej situácii, ale zachovať si pri tom svoju identitu, v sociologických teóriách symbolického interakcionalizmu, ale aj fenomenologickej sociológii vôbec opätovne nastolili tieto otázky.

13. Aj v sociálnej patológii sa už spomínaný historický kontext problematiky manifestuje pomerne názorne. Napríklad na prvý pohľad je zrejmé, že týranie detí, resp. druhej alebo zverenej osoby sa z hľadiska všeobecných mravných zásad považuje za spoločensky nezdravé, patologické, avšak v minulých obdobiach sa trestanie detí, autoritárska výchova, striktná reglementácia vôbec a pod. považovali jednoducho za normálny stav či faktor výchovného pôsobenia, ktorý je funkčný vzhľadom na výchovný cieľ, teda za faktor, ktorým sa malo práve sociálnej patológii predchádzať. Podobne je to s alkoholizmom, prostitúciou a inými sociálnymi javmi, na ktoré sa dejinne názor mení a vyvíja, a to, čo sa v jednej dobe považovalo za sociálnu patológiu, sa v inom období „preklasifikovalo“ ako nepatologické. Nie je aj teoreticky dnes problematické označiť niektoré javy ako patologické bez toho, aby sme sa nevystavovali riziku „predbežného“ zatriedenia niektorých javov ako patologických, resp. nepatologických?

Sám termín sociálna patológia pokladám za prekonaný. Je to zvyk, ktorého sa nevieme vzdať. V príspevku, ktorý som predniesol na stretnutí k ukončeniu vedeckovýskumnej úlohy VEGA na Katedre sociológie FFUK Slovenská spoločnosť a sociológia medzi 20. a 21. storočím: otázky, ktoré trvajú v Bratislave 26.-28. januára 2000 a ktorý som v inom prepracovanejšom rozsahu publikoval v USA (Social pathology or deviation? In: Journal of health management and public health. Scranton, PA, USA, roč. 2000, č. 3), sa preto pýtam: sociálna patológia či sociálna deviácia? Patologizácia niektorých javov je neprípustná. Jednak odníma sociológii kompetencie zaoberať sa nimi – sociálne choroby a ich liečenie patria do rúk psychiatrov. Ale patologizácia súčasne zbavuje ľudí zodpovednosti za svoje správanie. Ak je niekto chorý, spoločnosť toleruje jeho správanie. Prikladom sú napríklad krádeže. Správa sa niekto patologicky, ak kradne? Pravdepodobne áno, ak je naozaj chorý. Takáto choroba sa volá kleptománia. Takého človeka treba skutočne liečiť. Tu je namieste aj termín sociálna patológia. Ale ostatných zlodejov asi nebude vhodné liečiť ani v ústavoch, ani mimo nich. Tu je sociológia skutočne kompetentná posúdiť napr. sociálnu podmienenosť nárastu krádeží, jestvuje dokonca i teória labelingu v tejto súvislosti. Tu budeme preto skôr hovoriť o sociálnej deviácii ako patológii.

14. A. Štefánek vo svojich Základoch sociografie Slovenska v kapitole Patografia pred šesťdesiatimi rokmi medzi javy najčastejšie zaraďované do sociálnej patológie uvádza aj „duchovnú pomátenosť“ či „primitívny naturalizmus“ alebo „náboženský úpadok“. Ide zrejme o to, že spoločnosť vývinovo nachádza riešenie niektorých javov, ktoré sa v určitom období považujú za patologické. Vezmime si napríklad súčasný stav verejnej mienky v európskych a vôbec vyspelých krajinách a následne zákonodarstva k fajčeniu, alkoholizmu, drogám atď. Rozdiely v prístupe k týmto javom odzrkadľujú vývinový stupeň rozvoja jednotlivých spoločností, úroveň ich rozvinutosti (resp. nerozvinutosti), modernity prejavujúci sa v postojoch, teda v myslení, vedomí a konaní ľudí a aj v zákonodarstve (niekde sa drogy tolerujú, inde postihujú, proti fajčeniu na verejnosti sa prijímajú zákony ešte pred desiatimi rokmi nemysliteľné a ani alkoholizmus už nie je takým kultúrnym vzorom ako donedávna, hoci v niektorých krajinách s rastom životnej úrovne prechodne narastá a iným príkladom je náboženské zakazovanie alkoholu atď.).

I takto (sugestívne) formulovaná otázka svedčí o tom, že javy, ktoré sú neraz považované za patologické, sú jednoducho odchýlkami od noriem, ktoré sú vždy historicky podmienené a často sa menia. Navyše je tu aj otázka normality, priemernosti, prevládajúceho a pod. Ak budeme odchýlkam za každú cenu chcieť vtisnúť pečať niečoho, čo je choré a teda i neželateľné, nielen že budeme podstatne skreslovať skutočnosť, ale súčasne i navodzovať aktivity, ktoré môžu viesť do slepej uličky. Nie nadarmo hovoríme i o pozitívnej deviácii, ktorá vzniká uprostred relatívne normálne fungujúcej spoločnosti. Psychológovia majú podobné problémy s otázkami normality osobnosti. Je nevyhnutné abnormalitu liečiť? A nie je abnormalita často iba inakosťou? Nepodceňoval by som v tomto prípade ani antipsychiatrické hnutie vo svete, ktoré nadobúda čoraz väčšie rozmery. Nemusíme bezo zvyšku so všetkým súhlasiť, ale to neznamená, že budeme zaujímať pozíciu mŕtveho chrobáka, tváriť sa, ako by takéto hnutie nejestvovalo a nemalo ani sociológii čo povedať. Tu je veľmi úzka väzba na kultúrne vzorce správania. Uvedené otázky sú nielen mimoriadne citlivé, ale aj ich riešenie je veľmi naliehavé. To sa týka nielen drog, ktoré spomínate vo svojej otázke, ale aj ľudskej sexuality, náboženskej tolerancie, názorových odlišností, odlišného spôsobu života minorít. Na riešenie uvedených otázok v každodennom živote slovenská spoločnosť nie je dostatočne pripravená. Ale ani slovenská sociológia, ktorá sa venuje uvedeným otázkam doslova iba marginálne.

15. Určite ste mnohé výsledky zo svojich výskumov využívali na Katedre sociálnej práce PF UK. V súčasnosti ustanovujete Katedru sociológie na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Sociológii sa v súčasnej akceptácii spoločenských vied otvárajú naozaj značné možnosti. Všeobecné tendencie globalizácie a špecifické potreby modernizácie v našej spoločnosti vyvolávajú vzhľadom na otázky výchovy a vzdelávania nové požiadavky. Sú však novozriaďované vysoké školy aj výsledkom dozrievania intelektuálnych a organizačných potrieb ako nezastupiteľných inštitúcií, alebo politikum ich zakladania sa prejavuje takpovediac aj v „anomických stavoch“ ich fungovania?

Enormný rast vysokých škôl v SR skutočne nie je adekvátny ani našim intelektuálnym možnostiam zabezpečovať výučbu na základe humboldtovskej myšlienky prieniku vedy a výskumu do výučby na univerzitách, ani našim materiálnym podmienkam. Podstatný je politický záujem regiónov a pocity menejcennosti, ktoré akoby zakladanie vysokých škôl do istej miery kompenzovali. Na druhej strane je tu celkom objektívne neutíchajúci záujem o štúdium na vysokých školách. Je to, povedal by som, „tvrdá valuta“, ktorú neslobodno premrhať. Napokon práve vzdelanostná úroveň obyvateľstva, ku ktorej nesporne prispievajú aj vysoké školy, je jedinou možnosťou pre našu krajinu, ako obstať v celosvetovom záporení v každodennom živote. A je tu aj súvislosť s pripravenosťou slovenskej spoločnosti na riešenie problémov, o ktorých sme v predchádzajúcej otázke práve hovorili. Túto problematiku by bolo potrebné dôkladnejšie analyzovať.

Osobitné postavenie má štúdium sociológie. Okrem bratislavskej Filozofickej fakulty UK a trnavskej Fakulty humanitných vied (TU) sa nikde v SR sociológia neštuduje. Skúste porovnať tento stav so štúdiom psychológie, filozofie, pedagogiky a i. Nechcem tu používať štatistické dáta o počte študentov. Porovnanie by dopadlo katastrofálne v neprospech štúdia sociológie. Pritom som presvedčený, že veda o spoločnosti, ako zjednodušene hovoríme o sociológii, je potrebná minimálne tak ako ostatné spoločenskovedné disciplíny. To bol bezprostredný podnet pre rozhodnutie vybudovať na Fakulte sociálnych vied UKF v Nitre štúdium sociológie. Budovanie takéhoto štúdia je však celkom isto dlhodobý proces a my sme na samom začiatku. Práve preto som rád, že sme uzavreli dohodu i so Sociologickým ústavom SAV o spolupráci. Jej realizácia si vyžiada, aby naďalej pretrvala dobrá vôľa spolupracovať a to nielen formálne, ale i na riešení konkrétnych úloh vedy a výskumu. V tejto súvislosti je iste namieste spomenúť nedostatok asertivity sociológov, najmä v porovnaní s inými disciplínami, napr. psychológou. Iste je na mieste i otázka, či je tento jav dôsledkom príslovečnej skromnosti sociológov na Slovensku alebo komplexov menejcennosti, prípadne zlého tušenia, že slovenská sociológia zaostáva. Osobne som presvedčený, že

väčší počet vysokoškolsky vzdelaných sociológov prispeje i k rozvoju sociologického myslenia. Tak ako sme svojho času na Slovensku spomínali právny nihilizmus, i keď každá analógia pokrívava, analogicky by sme mohli dnes hovoriť aj o nihilizme sociologickom. Práve od neho sa bude predovšetkým odvíjať i postavenie sociológie v sústave spoločenských vied, následne prestíž i status sociológov so spätným dopadom na súčasnú rolu sociológie i sociológov v spoločnosti. Pochopiteľne, väčší počet sociológov sám osebe ešte situáciu nezmení. Preto by kvantitatívny rozvoj mal postupovať spoločne s kvalitatívnym nárastom úrovne, vrátane požiadaviek na študentov sociológie. K tomu by mal prispieť predovšetkým väčší dôraz na metodológiu a riešenie metodologických problémov. Komplementaritu kvantitatívnych a kvalitatívnych metód v slovenskej sociológii pokladám za „kategorický imperatív“. Len málo sociológov sa im aktívne venuje. Aj tu by prísnejšie porovnávanie s niektorými inými vednými disciplínami nedopadlo pre sociológiu najlepšie. Znova chcem zdôrazniť, že pokladám v našej sociológii za nevyhnutné pokúsiť sa vysporiadať s protirečieniami oboch paradigiem (kvalitatívneho i kvantitatívneho výskumu) a pokúsiť sa o ich vzájomné dopĺňanie na miestach, ktoré by sme mohli označiť ako ich nedostatky. Komplementarita a postupná integrácia kvalitatívnych a kvantitatívnych výskumných postupov je pritom proces síce zložitý a vzájomne sa zdanlivo vylučujúci, ale v sociálnych a humanitných vedách je pravdepodobne jediným východiskom, adekvátnym ľudskému mysleniu a poznaniu. V tomto smere sa prihovám za používanie termínu metodologický realizmus.

16. Dotkli sme sa kategórií modernizácie a globalizácie, ktoré sa oproti doteraz spomínaným kategóriám z „klasickej“ sociológie naopak „zjavili“ (Búzik, B., Sociológia 2000, č. 4, s. 385-390) odrazu v našom inštrumentáriu, avšak nevznikli a nedozrievali v našich vedách o spoločnosti a niekedy sa zdá, ako by sme v narábaní s nimi prevzali aj dnes už často uvádzané problémy „preberania vzorov“. Univerzálnosť a všeobecnosť dosahu týchto kategórií pri interpretácii súčasných vývinových procesov je zrejmä, mám však na mysli to, že nielen na politických či vojenských operáciách v súčasnom svete je vidieť, že aplikovať vývoj, ktorý sa dosiahol v jednej krajine, v jednom systéme so svojimi historickými predpokladmi sa nedá jednoducho spôsobom, že sa táto „technológia“ „vyvezie“ a aplikuje v krajinách a systémoch, ktoré dejinne takýmto vývojom vôbec neprešli, ba naopak, prešli vývojom celkom iným!

Problém, ktorý otvára táto otázka, sa týka globalizácie. Na jednej strane rozhodne jestvuje veľa krajín, ktoré prešli a stále ešte i prechádzajú odlišným vývojom, je príznačná pre nich iná tradícia, iná kultúra. Pozoruhodný je príklad

Číny. Napriek tomu „vývoz“ technológií, vedeckých poznatkov, ale i hudby, umenia a predovšetkým kapitálu nemožno zastaviť. Veda, technika, vynálezy vo vojenstve, liečbe chorôb, internet, dopravné prostriedky, prostriedky masovej komunikácie, turistika, výmena študentov i vedeckých pracovníkov spôsobujú neustále „zmenšovanie“ vzdialeností medzi krajinami, zmenšovanie kultúrnych rozdielov a lepšie porozumenie. Nie je to vždy lineárne a vzájomné. Tak napr. Bethovenovu hudbu s veľkým úspechom bežne hrajú v Japonsku, ale japonskej hudbe asi veľa ľudí na Slovensku rozumieť nebude. Ale napríklad čínska akupunktúra ako spôsob diagnostikovania, prevencie a hlavne liečby dosahuje veľké rozmery i úspechy na celom svete, vrátane Slovenska. Termín „globalizácia“, dialektika lokálneho a globálneho, ktorý veľmi výstižne použil v tejto súvislosti Baumann, skutočne vystihuje protirečivosť, ale i možnosti súčasného rozvíjania lokálneho i globálneho. Nebezpečenstvo tu číha na každom kroku, na čo oprávnené poukazujú antiglobalisti. Ale jestvujú tu súčasne i možnosti, aké ešte nikdy doposiaľ. Jestvujú i chmúrne predstavy o ďalších osudoch spoločnosti. V našich podmienkach na mnohé z nich upozorňuje Keller. V mnohom mu súčasný vývoj dáva za pravdu, vrátane anómie. Otázkou je preto i v sociológii, či je na mieste optimizmus, či pesimizmus. Moja odpoveď je: realizmus.

V súvislosti so súčasnými vývinovými procesmi chcem zdôrazniť ešte jednu myšlienku, ktorá patrí tiež ku globalizácii, ale nie iba priestorovej, skôr obsahovej. Je to búranie hraníc medzi vedami o prírode, vedami o človeku a vedami o spoločnosti, ktoré vznikli historicky ako špecifické štandardné vedné odbory. Toto búranie hraníc považujem za odpoveď na volanie po poznaní, podľa ktorého príroda, človek i spoločnosť tvoria súčasť jednotného vesmíru. Toto búranie sa musí stať i súčasťou úsilia o novú klasifikáciu predovšetkým sociálnych vied, vrátane ich výskumného inštrumentária. Je to i volanie po komplementárnom obraze prírody, človeka i spoločnosti. Vývoj speje nesporne k tomu, aby búranie hraníc postihlo i výskumné metódy a techniky. Cieľom je perspektíva, v ktorej rozlišovanie medzi idiografickými a nomotetickými epistemológiami stratí akýkoľvek význam. Znamená i metodologický univerzalizmus, možnosť ukázať, ako sa porozumenie sociálnym javom a procesom obohacuje, ale i to, ako sa tí, ktorí sociálny svet skúmajú a reprodukujú, súčasne stávajú zainteresovanými bez „masky objektivity“ smerom k validnejšiemu vedeniu. Najnovší vývoj v prírodných vedách zdôraznil nelinearitu, komplexnosť oproti jednoduchosti, nemožnosť odlúčiť toho, ktorý meria, od výsledkov merania, v prípade matematikov dokonca prevahu kvalitatívneho interpretačného hľadiska⁴. Prírodné vedy sa začali približovať k tomu, čím bolo ešte donedávna opovrhované ako „mäkkou“ sociálnou

vedou. Na druhej strane však nemožno pripustiť, aby sa spoločenské vedy, vrátane sociológie uberali cestou na nerozoznanie od výkladu mýtov. Zdá sa, že slovami L. Kováča „...nie prevratné hypotézy, ale nové metodológie, umožnené novým typom inštrumentov, otvárali nové oblasti bádania, revolucionarizovali vedu, i naďalej najmä ony budú odkrývať obzory pre revolučne nové hypotézy“⁵.

Na záver by som chcel povedať: Ústredným problémom vedy je pochopenie sveta, vrátane nás samých a nášho poznávania ako súčasti sveta. V tejto súvislosti jestvuje aj fenomén výchovy a vzdelávania a problém mládeže, ktorý sa snažím pochopiť ako súčasť tohto sveta z pohľadu sociálnych vied. Tento pohľad bude celkom určite odlišný od pohľadu filozofie, psychológie alebo pedagogiky, i keď sa s uvedenými pohľadmi nemusí (ale môže) dostať do protirečenia. Otázkou je, či je zmysluplné uplatňovať takýto odlišný pohľad na skutočnosť vôbec a na výchovu, vzdelávanie a mládež zvlášť. Ak pripustíme existenciu predmetu sociálnych vied ako vied o spoločnosti, spoločenských javoch, štruktúrach a procesoch a ich vzájomných vzťahoch (hoci v najrôznejších modifikáciách a smeroch), bude takýto pohľad na poznávanie výchovy i mládeže celkom samozrejým a bude tvoriť logický dôsledok nazerania na výchovu a vzdelávanie ako funkcie spoločnosti (Durkheim), alebo na určité procesy, ktoré sa odohrávajú v spoločnosti (a nie mimo nej). Zastávam názor, podľa ktorého najdôkladnejší spôsob poznávania (popri ostatných napr. umeleckých spôsoboch poznávania) je práve poznávanie vedecké bez toho, že by som chcel toto poznávanie nadradzovať z hľadiska významu nad ostatné formy poznávania skutočnosti. Ako uvádzam vo svojej najnovšej monografii Socializácia v sociológii výchovy (Bratislava, Veda 2004), uvedené otázky sú predmetom predovšetkým epistemológie ako vedy o poznaní. A zdá sa, že iba ľudský záujem o človeka v spoločnosti, o záhady tohto sveta, ako i o najrôznejšie pohľady na tieto záhady môžu vedu uchrániť pred úzkou špecializáciou a vierou v neobmedzené možnosti, ba až monopol „špecialistov“. V tejto publikácii v úvode spomínam, že nezúčastnená sociológia je nemožná. Morálne neutrálne stanovisko k sociálnym problémom, ktoré sa dnes často teší veľkej obľube, pokladáme za márne. Na záver rozhovoru by som sa opäť k tomuto stanovisku chcel prihlásiť. Súčasne sa chcem i poďakovať a vyjadriť sa s obdivom k otázkam a ich perfektným formuláciám, ktoré mi umožnili takto prezentovať moje názory.

Rozhovor pripravil Ľ. Turčan
júl 2004

⁴ Wallerstein, cit. vyd. s. 69

⁵ Kováč, L.: Ľudstvo v ohrození: potreba syntézy prírodných a kultúrnych vied. In: Beňušková, L., Kvasnička, V., Pospíchal, J.: Hľadanie spoločného jazyka v kognitívnych vedách. Bratislava, Iris 2000, s. 105.